

Nederland in de
Tweede Wereldoorlog:
Represailles

Casus: Putten

Onderzoekseminar 3 - Verzet - Bas in 't Hout - Dyslectisch

<u>Inhoudsopgave:</u>	Blz.
Inleiding	3.
1. Represailles:	
1. De theorie van represailles.	6.
2. Represailles en de reactie van de bevolking.	8.
3. Het verzet, veroorzakers van represailles?	11.
4. Het Duitse perspectief.	13.
5. Invloed op de Nederlandse bevolking	15.
2. Casus Putten: Inleiding.	17.
1. 'De feiten'.	18.
2. Reactie van plaatselijke bevolking.	19.
3. Visie van de deelnemers aan de aanslag.	21.
4. Beeld illegale bladen.	23.
5. De Duitse reacties.	25.
6. Reactie Nederlandse bevolking.	26.
3. Conclusie.	27.
4. Literatuurlijst.	31.

Aantal woorden: 10.510.

Inleiding:

De Tweede Wereldoorlog was een conflict waarover veel geschreven is en waar Nederland maar een klein onderdeel van was. De meeste boeken, artikelen en documentaires over deze oorlog richtten zich voornamelijk op het militaire aspect ervan en op de Nazi ideologie. Verzet van de bevolking is een tot nu toe onderbelicht onderwerp gebleven waarover vele interessante vragen te stellen zijn. Ik richt mij in dit onderzoek op de vraag waar de verantwoording werd gelegd voor de represailles van het Duitse leger in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoe werd door de plaatselijke bevolking aangekeken tegen represailles? Hoe was in het algemeen de publieke opinie? Werden de Duitsers volledig verantwoordelijk gehouden voor de represailles of werd er ook een link gelegd naar de verzetsactie die de represaille had uitgelokt? Het begrip verzet is op vele manieren te interpreteren, het is daarom nuttig om de definitie die is gehanteerd in dit onderzoek duidelijk te noteren. Historicus Lou de Jong beschreef verzet als: 'Elke actie die een van de vier Duitse oorlogsdoelen tegenwerkte.'¹ Deze vier Duitse doelen waren: Ten eerste, de veiligheid van de militaire bezetting te handhaven door het behoud van openbare orde en de hulp aan de vijanden van Duitsland te voorkomen. Ten tweede, het exploiteren van de Nederlandse economie en arbeidskrachten. Als derde het nazificeren van Nederland en als laatste punt de vervolging van de Joden.² Als een van deze punten tegen gewerkt werd, was er sprake van verzet. Hieraan moet echter worden toegevoegd dat er geen persoonlijk gewin aanwezig mocht zijn. Producten verkopen op de zwarte markt valt onder punt twee namelijk het exploiteren van de Nederlandse economie. Maar omdat er duidelijk (financieel)gewin aanwezig is, kan het niet tot verzet worden gerekend, maar tot de illegaliteit. Illegaal zijn alle acties die in tegenspraak zijn met de wettelijke regels.

Ondanks dat represailles vaak gekoppeld worden aan gewelddadig verzet is dit niet noodzakelijk. De spoorwegstaking van september 1944 is een voorbeeld van geweldloos verzet waar toch represailles op volgden. Om de staking was gevraagd door de Nederlandse regering in London. Het idee was, dat tijdens de luchtlandingoperatie *Market Garden*, het de Duitsers zou bemoeilijken om reserves aan te voeren. De Duitse autoriteiten weigerden daarna voedsel naar het Westen te transporteren, wat de Hongerwinter tot gevolg had. Er was wel voedsel maar dat werd niet ter plaatse gebracht.³

---

¹ Louis de Jong, *The Netherlands and Nazi Germany* (Cambridge, 1990), blz. 33.

² Dick van Galen Last, *The Netherlands*, in Bob Moore (eds.), *Resistance in Western Europe* (Oxford, 2000), blz.190-191.

³ Chris van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2002), blz. 293.

Wat zijn represailles dan precies? Represailles zijn vergeldingsmaatregelen die over het algemeen ten koste gaan van derden. De slachtoffers van represailles hebben zich niet direct schuldig gemaakt aan de te bestraffen feiten. Waar normaal justitie zich bezig houdt met het handhaven van de regels die de wetgevende macht heeft opgesteld, gebeurt dat in sommige oorlogssituaties niet. In de jaren 1940-1945 werden represailles door de Duitse bezetter in Nederland voornamelijk gebruikt om te intimideren. Op die manier probeerden ze de oppositie te ontmoedigen.⁴

Om een duidelijker beeld te krijgen van de verschillende kanten van de represailles zal in hoofdstuk één hier dieper op worden ingegaan. Om te beginnen zal de theorie van de represailles aan bod komen. Met welk doel en in welke situatie werd dit extreme middel ingezet? Na een verzetsactie volgde een represaille en het is dan ook interessant te onderzoeken hoe de 'normale' bevolking de opeenvolging van geweld beoordeelde. Werd de verantwoordelijkheid volledig gelegd bij de Duitsers die de represailles oplegden en uitvoerden, of werd er ook gekeken waarom de represailles werden opgelegd? Dit wordt behandeld in deelhoofdstuk twee van hoofdstuk één. Het volgende deelhoofdstuk sluit hierbij aan. Hoe werd er over het verzet gedacht nadat mensen indirect slachtoffer of doelwit geworden waren van een represaille? Werden de rijken gesloten en de represailles als de 'barbaarsheid' van de Duitsers beoordeeld. Of werd er ook gekeken naar de verzetsdaad waar de represailles uit voortvloeiden? Deze vraag zal behandeld worden in deelhoofdstuk drie. Hierna zal worden gekeken waardoor represailles beïnvloed werden vanuit het Duitse perspectief. Was er een verschillend beleid in de verschillende veroverde landen? Had de voortgang van de oorlog invloed? Om een vergelijkend perspectief te creëren worden de verschillende vragen in de deelhoofdstukken voor heel Europa bekeken. Waar zijn de overeenkomsten of verschillen ten opzichte van Nederland? Als laatste zal de invloed van represailles op de Nederlandse bevolking behandeld worden. Hoe werden represailles door de Duitse bezetter ingezet? En wat waren de uitwerkingen hiervan? Hoofdstuk één maakt voornamelijk gebruik van secundaire literatuur om een algemeen beeld te kunnen schetsen van het gebruik van represailles in Europa en de reactie erop. Doel hiervan is om de casus van Putten een theoretische onderbouwing te geven.

Represailles zijn ingrijpende gebeurtenissen met vele actoren die allemaal hun eigen specifieke ideeën bij de schuldvraag en de verantwoordelijkheid hebben. De casus van de represailles in Putten in hoofdstuk twee probeert de beleving van alle betrokkenen weer te geven. Bij Putten werd eind 1944 een auto van de *Wehrmacht* beschoten en als represaille werd de mannelijke bevolking gedeporteerd en het dorp in brand gestoken. Represailles hebben een andere uitwerking

---

⁴ Jack Kooistra, *Represailles in Nederland 1940-1945. Gewapend verzet en bloedige wraak* (Leeuwarden, 2013), blz. 235.

op mensen die er nauwer bij betrokken zijn, dan als men er verder vanaf staat. Het is dan ook interessant te bekijken of de algemene theorie over represailles in de Tweede Wereldoorlog overeenkomt met de casus van Putten. Hoofdstuk twee is opgedeeld in zes deelhoofdstukken. Eerst wordt de aanslag bij Putten besproken om de gebeurtenis te verhelderen. Hierna worden de verschillende actoren die betrokken waren bij de aanslag behandeld. Wat was de reactie van plaatselijke bevolking? Welk beeld hadden de uitvoerders van de aanslag over de represailles? En hoe werd er door de illegale bladen over geschreven? Ook zal behandeld worden hoe de verschillende Duitse reacties waren. Was er een consensus over de collectieve bestraffing van Putten? Was er verschil van mening tussen de opdrachtgever(s) van de represailles en de uitvoerders? Als laatste zal de publieke opinie van de Nederlandse bevolking behandeld worden. Komt die overeen met de reactie van de betrokkenen? Hoofdstuk twee is voornamelijk geschreven aan de hand van primaire literatuur. Na de Tweede Wereldoorlog heeft er een onderzoek plaatsgevonden over de gebeurtenis in Putten en zijn er interviews afgenomen met de inwoners en met de deelnemers aan de aanslag. Uit deze bronnen is het mogelijk op te maken hoe de betrokkenen over de aanslag bij Putten en de daaropvolgende represailles dachten. Het liet de betrokkenen in eigen woorden vertellen hoe zij de gebeurtenis hadden beleefd, en hoe zij daarover dachten. Hiernaast worden illegale kranten als bron gebruikt. De kranten toegestaan door de Duitsers waren sterk gecensureerd en daar waren de meeste Nederlanders zich bewust van. Ondanks dat de illegale kranten geschreven werden door het verzet zijn ze toch de meest objectieve bronnen die beschikbaar zijn uit die tijd en geven het beste de algemene opinie weer. De illegale kranten beïnvloedden de algemene opinie en kunnen daarom als bron gebruikt worden. Het doel van de casus van Putten is om een persoonlijk beeld te creëren van een represaille in Nederland en de verschillende kanten er van te belichten om meer inzicht te krijgen in de reacties hierop. Waar werd de verantwoordelijkheid gelegd voor de gevallen slachtoffers?

Hoofdstuk 1

1.1 De theorie van represailles:

Het idee van represailles is niet afkomstig van de Nazi's. De collectieve bestraffing is een methode die door vele West-Europese legers en het Ottomaanse Rijk in de negentiende eeuw al werd gehanteerd. De Pruisen hadden in de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871 al Franse notabelen als menselijk schild gebruikt.⁵ De vredescongressen in Den Haag van 1899 en 1907 hadden daarom geprobeerd wetten voor oorlog op te stellen. Het recht van een binnengevallen volk om zich te verdedigen werd erkend, maar onder de voorwaarde dat de verzetsleden zich organiseerden in afdelingen die duidelijk herkenbaar moesten zijn als strijdende partij. Een Belgische afgevaardigde op de conferentie in 1907 zei hierover: 'Als oorlog alleen exclusief behouden is aan staten en de bevolking alleen maar toeschouwer is, heeft dat geen verlamme werking op de kracht van het verzet, en ontnemt men zo dan niet aan patriotisme zijn effectiviteit? Is het niet de eerste plicht van een burger om het vaderland te verdedigen?'⁶ Deze interpretatie werd niet gedeeld door het Duitse leger, dat van menig was dat de Frans-Pruisische oorlog nutteloos verlengd was door 'francs tireurs' (illegale strijders/irreguliere strijders). Oorlog was een zaak van grote staande legers en de internationale toekenning van *levée en masse* en guerrilla zou alleen voor barbaarsheid zorgen omdat de regels van oorlogsvoering werden opgerekt.⁷ Ondanks het ondertekenen door de Duitse regering van het verdrag in 1907, waarin expliciet collectieve bestraffingen werden verboden, hanteerde het Duitse leger dit niet in de praktijk. Het gebruik van represailles werd binnen deze militaire kringen niet gezien als in tegenspraak met het oorlogsrecht.⁸ De Duitse generale staf erkende de rechten van burgers om zich tegen een invasie te verzetten aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog dan ook niet. Tijdens de Duitse aanval op België en Frankrijk waren de Duitsers bang voor herhaling van de guerrilla strijd van 1871 en probeerden zij die te voorkomen door gijzelaars te nemen, door van bovenaf georganiseerde collectieve represailles en door het gebruik van geweld. Ondanks dat er in de realiteit weinig tot geen verzet was van de Belgische en Franse bevolking, werden er toch 5.521

---

⁵ Geraldien von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, in: Robert Gildea, Olivier Wieviorka en Anette Warring (eds.): *Surviving Hitler and Mussolini: Daily life in occupied Europe* (Oxford, 2006), blz. 179.

⁶ John Horne en Alan Kramer, *German Atrocities 1914: A history of denial* (London, 2001) blz. 145-146. Originele quote: 'If warfare is reserved exclusively for states and if citizens are mere spectators, does one thus lame the force of resistance, does one not thus deprive patriotism of its effectiveness?' (Quote zelf vertaald).

⁷ Hew Strachan, *The First World War* (London, 2006), blz. 51-52.

⁸ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 179.

Belgische en 896 Franse Burgers door het Duitse leger gedood.⁹ De Duitse oorlogsstaf had al in 1902 bepaald dat: 'Er alleen een kwestie van verdraagzaamheid kan zijn naar de bevolking en naar goederen als de aard van de oorlog het toelaat'.¹⁰

Het gebruik van represailles is een onderwerp van discussie sinds het opstellen van internationale regels omtrent oorlogsvoering eind negentiende eeuw. De discussie wordt bemoeilijkt doordat represailles vaak een tegenbeweging zijn en als legaal kunnen worden beschouwd als het een tegenactie voor een illegale daad van de vijand is. Maar waar ligt de grens? Ten tijden van de Tweede Wereldoorlog was er geen afgebakende regelgeving in het internationale recht met betrekking tot represailles. Verschillende landen hadden wel nationale regelgeving, zoals bijvoorbeeld de *American Rules of Land Warfare* (1940) en de *British Manual of Military Law* (1929). Het probleem van zulke documenten was alleen, dat gesteld werd dat represaillemaatregelen legaal waren, als deze maatregel bedoeld was om de vijand af te schrikken van bepaalde handelingen. De represaille is dan niet bedoeld als wraak actie, maar als middel tot het 'legaal' houden van de manier van oorlog voeren.¹¹ Maar waar begint de represaille en waar eindigt die? Waar begint de oorzaak-gevolg lijn? En wie bepaalt, dat een represaille een terechte reactie is op het handelen van de vijand? De strijdende partijen zullen niet de zelfde interpretatie hebben van wat legale represailles zijn en wat niet. Er is moeilijk te ontkomen aan een propaganda oorlog, wat niks te maken hoeft te hebben met de daadwerkelijke gebeurtenissen. Represailles worden dus gezien als het laatste middel om de oorlog niet te laten ontaarden in totale barbarij. Het doel is rechtshandhaving, maar critici beweren dat represailles niets anders zijn dan: 'Zij zijn begonnen'. Er wordt een keten van wandaden verricht met als reden, dat de ander daarmee is begonnen. De internationale regelgeving moet gehandhaafd worden door je er niet aan te houden. Met deze paradox wordt bedoeld dat represailles worden gebruikt als laatste middel tot rechtshandhaving. Maar de aard van represailles zijn onrechtvaardig. Represailles worden vaak gezien als de ultieme afschrikmethode, maar heeft niet altijd dat effect. Hierna is er geen overtreffende maatregel meer,

---

⁹ Hew Strachan, *The First World War*, blz. 51-52.

¹⁰ M. Messerschmidt, *Völkerrecht und 'Kriegsnotwendigkeit' in der Deutschen militärische Tradition*, in: M. Messerschmidt: *Was damals Recht war.... NS-Militäri- uni Straffjustiz im Vernichtungskrieg* (Essen, Klartext, 1996) blz. 193. Originele quote: 'Es ist einfach eine Frage der Toleranz kann an die Öffentlichkeit und an der Ware sein, wenn die Natur des Krieges Genehmigungen' (Quote zelf vertaald).

¹¹ Jack Kooistra, *Represailles in Nederland 1940-1945*. blz. 41-42.

behalve dan om de schaal van represailles te vergroten wat vaak niet tot een groter schok effect leidt.¹²

De militaire uitleg van represailles is die van een beveiligingsmaatregel voor legers in een door hen bezet gebied. De Duitse Generaal Wilhelm von Brauchitsch noemde het nemen van gijzelaars een beveiligingsmaatregel voor operatie *Fall Gelb* (de aanval op België, Nederland, Frankrijk en Luxemburg). De collectieve represaille was een belangrijk onderdeel van de Duitse bezettings- strategie. Hierbij moet niet allen gedacht worden aan het executeren van gijzelaars, wat vooral in de laatste jaren van de oorlog in West- en Noord-Europa voorkwam, maar ook aan het opleggen van geldboetes of werkstraffen, de *Sühneleistungen*. De bekendere wredere variant, het executeren van onschuldige burgers en het vernietigen van bezittingen, kwam al vanaf het begin in de Balkan en Oost-Europa voor en vanaf 1941 werd die methode ook gehanteerd in West- en Noord-Europa.¹³

1.2 Represailles en de reactie van de bevolking:

Het gebruik van represailles in bezet Europa was een transnationaal fenomeen. Ondanks het duidelijke verschil tussen oost en west in het begin van de Tweede Wereldoorlog zijn represailles aan het eind van de oorlog in de bezette gebieden brutaal toegepast. Elke represaille die volgde op een verzetsdaad was natuurlijk uniek, maar er is een toch een patroon in de reactie van de lokale bevolking te ontdekken. De reactie van de bevolking hing van verschillende factoren af. Het aantal slachtoffers, de materiële schade, of de slachtoffers wel of niet uit de buurt kwamen en wel of niet lukraak gekozen waren. Ging het om leden van het plaatselijke verzet? Waren het mensen die dezelfde politieke ideologie hadden? Waren het notabelen, criminelen of communisten? Al deze factoren hadden invloed op de reactie van de bevolking en waar ze de verantwoordelijkheid legde voor een represaille.

De bevolking reageerde op represailles met verdriet en boosheid. Al is de boosheid niet altijd op de Duitse autoriteiten gericht. In sommige gevallen was de bevolking vooral boos op degenen die de represailles hadden uitgelokt en werd de vraag gesteld naar het nut en het doel van de

---

¹² M. Walzer, *Rechtvaardige en Onrechtvaardige Oorlogen, een Ethische Beschouwing met Historische Illustraties* (Amsterdam, 2006), blz. 303-309.

¹³ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 179.

verzetsactie.¹⁴ Dit kon leiden tot heftige discussies over het nut van sabotage en aanslagen, zowel onder de bevolking als in het verzet zelf. Deze discussies vonden niet alleen plaats in Nederland, maar ook in bijvoorbeeld België, Polen, Frankrijk en Italië. In Frankrijk werd bijvoorbeeld op 20 oktober *Feldkommandant* kolonel Karl Hotz in Nantes doodgeschoten waarop twee dagen later ongeveer vijftig onschuldige burgers werden geëxecuteerd. De aanslag werd veroordeeld door de Franse bestuurders. Verschillende brieven die gestuurd werden naar de *Préfecture* en de *Mairie* lieten zien dat de lokale bevolking en inwoners van de stad er hetzelfde overdachten. Verder lieten verschillende sociale organisaties hun afkeuring blijken over de aanslag.¹⁵ In Italië was er in het dorp Civitella een bloedbad aangericht in juni 1944. De represaille volgde op het doden en achterlaten van twee Duitse soldaten midden in het dorp. De officiële naoorlogse lezing was dat het een dapperere daad van het verzet was in de strijd tegen het nationaal-socialisme. Deze officiële lezing komt niet overeen met de herinnering van de plaatselijke bevolking en de nabestaanden. Uit verschillende interviews die Francesca Cappelletto afnam bleek dat de meeste de mensen de gebeurtenissen zagen als een keerpunt in de onderlinge relatie tussen het dorp en de Duitse bezetters. Vóór de aanslag op de Duitse soldaten was alles vredig en rustig in het dorp en daarna begonnen de problemen volgens de geïnterviewden. De meeste overlevenden en de lokale bevolking vonden de daad van de partizanen nutteloos en onverantwoord en waren verontwaardigd over het uitblijven van excuses. De schuld en de verantwoordelijkheid werden dus duidelijk bij het verzet gelegd en niet bij de Duitse bezetters. Dit werd nogmaals duidelijk bij een officiële herdenking waar de plaatselijke bevolking verklaarde dat zij de officiële herinnering van de gebeurtenis een aanklacht vond op hun gevoelens en herinneringen.¹⁶

Op 7 augustus 1942 had het lokale verzet geprobeerd in Rotterdam een Duitse trein, met soldaten op verlov, op te blazen. Dit mislukte echter doordat de trein vertraging had en een medewerker van de spoorwegen met zijn fiets op de explosieven reed en zwaargewond raakte. Christiansen eiste dat er verschillende van de kort daarvoor opgesloten gijzelaars in Beekvliet geëxecuteerd moesten worden en drukte een officiële verklaring in de Nederlandse kranten af. De gijzelaars zouden gestraft worden voor de aanslag tenzij de schuldigen zich zouden aangeven. Ook werd er een beloning uitgelooft van 100.000 florijnen.¹⁷ De beloning bij de dreiging is opvallend,

---

¹⁴ Ibidem, blz. 185.

¹⁵ Ibidem, blz. 186.

¹⁶ Francesca Cappelletto, *Memories of Nazi-Fascist Massacres in two central Italian villages*, *Sociologia Ruralis*, vol. 38. no. 1 (1998), blz. 69-85.

¹⁷ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 187-188.

maar een bevolking kan niet worden gedwongen tot gehoorzaamheid door alleen te dreigen met terreur. Naast de negatieve sanctie moet er ook een beloningssysteem zijn. Een bezettende macht moet een bevestiging geven als er gedrag vertoond wordt dat zij wensen te zien. Dit fenomeen was goed te zien in Polen, waar de Duitsers zonder beloningen werkten en het voor de bevolking niet meer risico opleverde zich te verzetten dan te gehoorzamen. Dit verbroederde de bevolking in het deel dat door de Duitsers in 1939 was bezet. Terwijl het deel van Polen dat door de Sovjet-Unie bezet werd, verdeeld was geraakt. De Sovjets speelden in op de gevoelens die de verschillende groepen hadden door de hoop te wekken dat zij zouden luisteren naar hun wensen. De zogenaamde verdeel en heers tactiek. Het wederzijdse wantrouwen dat dit teweeg bracht vernietigde elk grootscheeps verzet.¹⁸ Om terug te komen op de aanslag in Rotterdam, het dreigen van neerschieten van onschuldige burgers was voor de Duitsers een experiment. Nog niet eerder waren in Nederland de levens van onschuldige burgers bedreigd. De aankondiging zorgde dan ook voor veel onrust.¹⁹ Een dag voor het verstrijken van het ultimatum werden er op de voorpagina's van de Nieuwe Rotterdamse Courant twee verklaringen geprint. Een verklaring was: 'Zij dachten dat het wenselijk was dat de Rotterdamse burgers duidelijk verklaarden dat zij de bomaanval op de spoorbrug op vrijdag 7 augustus in Rotterdam een onverantwoordelijke actie vonden en hun medeburgers daarmee in levensgevaar brachten'. Deze verklaring was ondertekend door 32 Rotterdamse notabelen die absoluut niet als pro-nazi bekend stonden. De andere verklaring kwam van de, politiek neutrale, kerkraden van de gecombineerde protestantse gemeenschappen in Rotterdam. Zij veroordeelden de actie en noemden het sabotage.²⁰ De bevolking van Rotterdam liet ook haar ongenoegen blijken en in verschillende buurten van de stad werden handtekeningen opgehaald om hun afkeuring te uiten over de daad van het verzet.²¹ Nadat vijf gijzelaars geëxecuteerd waren melden de Duitsers dit in de dagelijkse kranten. De publieke opinie sloeg om en richtte de afkeuring op de Duitse autoriteiten. Verschillende Duitse observanten twijfelden openlijk aan het succes van de represaille.²² Hanns Albin Rauter hoofd van de politie en de SS troepen in Nederland bleef volhouden dat de schok wenselijk was, maar niet iedereen aan Duitse zijde was het hiermee eens. De militaire inlichtingendienst oordeelde dat de beroering die de executies hadden

---

¹⁸ Jacques Semelin, *Unarmed Against Hitler: Civilian Resistance in Europe, 1939-1943*, (Westport, 1993), blz. 123-125.

¹⁹ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 188.

²⁰ Nieuwe Rotterdamse Courant 13.08.1942.

²¹ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Volume 6 (Den Haag, 1975), blz. 67-71.

²² De Jong, *Koninkrijk*, volume 6, blz. 74.

veroorzaakt, de relatie met de Nederlandse bevolking bevroren had.²³ De reactie van de bevolking had als uitwerking dat de gijzelaars voorlopig met rust werden gelaten. De dreiging tot executie van onschuldige burgers werd vanaf dat moment alleen bij hoge uitzondering gemaakt.²⁴

1.3 Het verzet, veroorzakers van represailles?

Waar werd de verantwoordelijkheid voor de represailles gelegd nadat mensen indirect slachtoffer of doelwit waren geworden? Direct na de oorlog had het verzet in Nederland niet een heel goede naam. Verschillende verzetsgroepen zouden bestaan hebben uit onverantwoordelijke, avontuurlijke vrijbuiters, die meer kwaad dan goed zouden hebben gedaan. Leden van het verzet maakten dan ook zelf onderscheid tussen 'echt' verzet en de anderen.²⁵ Het gewapende verzet werd in de eerste jaren na de oorlog opnieuw onder een vergrootglas gelegd. Het nut van de 'illegale daad' had zich wel bewezen, maar hadden gewelddadige aanslagen iets bijgedragen aan de geallieerde overwinning? Daarover bestonden vele twijfels. Als voorbeelden werden vaak de aanslagen bij Putten en op Hanns Rauter bij de Woeste Hoeve, op 6 maart 1945, genoemd. Vele honderden onschuldige burgers kwamen bij represailles om het leven en het voordeel van de aanslagen is nooit duidelijk geworden, zeker niet ten opzichte van wat het gekost had. Putten werd platgebrand en 660 mannen en jongens werden gedeporteerd naar het concentratie kamp *Neuengamme*, waar nog geen tien procent van hen de oorlog overleefde. De aanslag op Hanns Rauter bij de Woeste Hoeve kostte plaatselijk 117 en elders nog eens 87 *Todeskandidaten*, onschuldige burgers, het leven bij de uitgevoerde represaille.²⁶ Waar de verantwoordelijkheid werd gelegd voor een represaille is afhankelijk van het toegekende nut van een verzetsdaad. De twijfels over het nut zorgden ervoor dat de verantwoording bij het verzet kon komen te liggen.

Het Nationale Steunfonds (NSF), een verzetsorganisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog dat hielp bij het financieren van het verzet²⁷, maakte ook onderscheid tussen de verschillende soorten

---

²³ NIOD, 215, Protokoll der Besprechungen der Bef. und Kommandeure beim Wehrmachtbefehlshaber, 2.10.1942, dossier 1000810-1000812.

²⁴ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 190.

²⁵ Chris van der Heijden, *Grijs verleden*, blz. 292.

²⁶ Chris van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2002), blz. 291-292.

²⁷ Rene Kok en Erik Somers, *Reader's Digest: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 1961), blz. 144.

verzet. Zij stelde aan verzetsgroepen als voorwaarde voor financiering dat zij zich verre hielden van 'wild avonturisme, negativisme en egoïsme'. In het *Het grote gebod*, het gedenkboek van de Landelijke organisatie voor hulp aan Onderduikers (LO) en de Landelijke Knok Ploeg (LKP), was het gewapende verzet rond 1943: 'Het sterkst getekend (...) door min of meer onverantwoordelijke daden van heethoofden of kwajongens' en weerspiegelde het: 'Soms een mentaliteit (...), welke evenwichtige en principiële werkers tegen de borst stuitte'. Er werd duidelijk onderscheid gemaakt tussen 'echt' of 'bonafide' verzet ten opzichte van 'vrijbuitende groepen' of 'wilde KP's'.²⁸ De bevolking had bij verschillende gewelddadige aanslagen haar twijfels over de noodzaak van zulke acties, zeker in verhouding tot de represailles die ze uitlokten. De eerder genoemde voorbeelden van Rotterdam, Nantes en Civitella geven aan dat deze discussies transnationaal waren. Dit zijn voorbeelden waarbij de bevolking zich in eerste instantie afvroeg, waarom de relatieve goede verhouding op het spel wordt gezet voor acties, die nauwelijks tot geen invloed hadden op de oorlogsontwikkelingen. In Nederland werd er door de verzetsleden wel gediscussieerd over het gebruik van geweld, maar uiteindelijk werd het grootste gedeelte van de verantwoordelijkheid gelegd bij de uitvoerders van de represailles. Er werd vooral gewezen op de buitenproportionele reactie van de Duitse bezetter. Na de aanslag bij de Woeste Hoeve kwamen de hoogste organen van het Nederlandse verzet bijeen om over het nut van geweld te discussiëren. De bevolking vroeg zich af of er geen alternatief was voor het gebruik van geweld en wat het nut er precies van was. De hoogste verzetsleden kwamen niet tot een eensluidende conclusie.²⁹

De Woeste Hoeve staat niet alleen symbool voor de Duitse terreur in het publieke debat na de oorlog, maar staat ook synoniem voor het amateurisme van het Nederlandse verzet. Aan het buitenproportionele en illegale karakter van de represailles werd in de naoorlogse herinnering niet getwijfeld. Het onderwerp van discussie was of degene die de aanslag hadden gepleegd hun taak wel goed hadden uitgevoerd en of ze niet te snel naar hun wapens hadden gegrepen waardoor de situatie uit de hand was gelopen.³⁰ Lou de Jong verklaarde later in zijn bekende serie over Nederland in de Tweede Wereldoorlog dat de aanval buitengewoon zwaar was voor alleen het stelen van een vrachtwagen en veroordeelde de actie als onverantwoordelijk.³¹ Net als de actie bij Nantes in Frankrijk in oktober 1941 was het voor de lokale bevolking een bewijs voor het averechtse effect

---

²⁸ Bob de Graaff, *Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief*. in: J.P.B. Jonker (eds.), *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 1985), blz. 108.

²⁹ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 191.

³⁰ *Ibidem*, blz. 192.

³¹ Loe de Jong, *Het koninkrijk*. Volume 10, blz. 446.

van het verzet. De relatief goede sfeer was volgens velen voor niets verstoord en onschuldige levens waren op het spel gezet.³²

1.4 Het Duitse perspectief:

Represailles waren een onderdeel van de bezettingspolitiek van de Duitsers. Ondanks het feit dat represailles overal in de door hen bezette gebieden voorkwamen waren er grote verschillen in de uitvoering en de schaal van de represailles. Naast het executeren van onschuldige gijzelaars werden ook economische represailles opgelegd. De vraag waardoor represailles werden beïnvloed, gezien vanuit het Duitse perspectief, zal dit deelhoofdstuk proberen te verduidelijken. Het beleid van de bezetter varieerde, het werd bepaald door ideologische, militaire strategische, territoriale, economische, raciale redenen en de samenstelling van de lokale bevolking. Al deze factoren hadden invloed op het beleid en dus op de soorten en de schaal van de represailles. Polen bijvoorbeeld behoorde tot 1919 nog bij het Duitse Rijk en de Duitsers hadden een koloniale claim op stukken van Polen. Daarbij werden de Polen gezien als raciaal inferieur, zogenaamde *Untermenschen*, en beschouwd als goedkope werkkrachten. Denemarken en Noorwegen daarentegen werden als raciaal hoogwaardig gekwalificeerd en de Duitsers hadden geen koloniale claim op die landen. Zij werden dan ook, net als Nederland, civiel bestuurd door het *Reichskommissariat*. Nederland werd als een broedervolk beschouwd en werd aangevallen als onderdeel van een grootscheepse aanval op de westelijke burenen. Daarnaast waren deze landen economisch aantrekkelijk vanwege grondstoffen, voedselproductie of het ontwikkelingsniveau van de industrie. Luxemburg en sommige oostelijke provincies van België en Frankrijk werden geannexeerd. België werd net als het noorden van Frankrijk, vanwege het strategische belang onder militair regime geplaatst. Joegoslavië werd bezet uit militair strategisch oogpunt, om de zuidelijk grens te beveiligen. Operatie Barbarossa, de invasie van de Sovjet -Unie, werd door de nazi's gepropagandeerd als een *Weltanschauungskrieg*, een zowel raciale als ideologische oorlog van de strijd van de Ariërs tegen de Joodse Bolsjewieken. Al suggereert nieuw onderzoek dat ook economische en territoriale motieven meespeelden.³³ Al deze factoren speelde mee in de houding ten opzichte van de lokale bevolking. Vaak is de scheiding tussen West- en Noord-Europa ten opzichte van Oost-Europa en de Balkan aan te geven. De grondslag van deze scheidingslijn is met name raciaal en economisch. Het beleid was gematigder in die

---

³² Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 187.

³³ Ibidem, blz. 180.

gebieden waar de Duitsers economische belangen zagen, wat vaak ook overeenkwam met volken die zij raciaal hoger waardeerden. Uiteraard speelde ook een rol hoe de relatie tussen de bezetter en de lokale bevolking zich ontwikkelde.

Represailles namen vanaf 1942 toe, dit werd ingegeven door de angst voor een geallieerde invasie en voor partizanen-groepen die in Oost-Europa en de Balkan voor veel problemen zorgden.³⁴ Toen in december 1942 Anton Mussert uitgeroepen werd door de Duitsers als leider van het Nederlandse volk reageerde het verzet door een aantal collaborateurs te doden. Dit deden zij uit angst dat deze benoeming een NSB regering tot gevolg zou kunnen hebben. Deze aanslagen lokten weer represailles uit.³⁵ In de loop van de bezetting was de invloed van de *Wehrmacht* in Nederland toegenomen en na 1943 begon het ook op eigen initiatief acties tegen het verzet uit te voeren die qua wreedheid niet onder deden voor de Sipo (*Sicherheitspolizei*). Een bekend voorbeeld daarvan is de represaille in Putten.³⁶ Vanaf halverwege 1943 begonnen de meeste Nederlanders te denken dat de bevrijding snel zou komen en dit zorgde ervoor dat mensen Duitse orders niet meer gehoorzaamden en deelnamen aan verzetsactiviteiten. Er was altijd al angst geweest bij de Duitsers voor de zogenaamde 'vijfde colonne' achter de linies en naarmate de strijd zich steeds verder in hun nadeel begon te ontwikkelen, zagen zij in elke jongeman een potentiële verzetsstrijder. Zij moesten dan ook verwijderd worden van het mogelijke strijdtoneel.³⁷

Het verschil tussen de schaal van represailles tussen oost en west is goed te zien in bijvoorbeeld de Oekraïne. In september 1941 waren er in Kiev verschillende explosies en als represaille werden er 30.000 onschuldige burgers, allen Joden, vermoord in Babi Yar, een ravijn in de buurt van Kiev. De invloed van ras is bij dit voorbeeld van represaille niet te ontkennen.³⁸ Represailles van deze omvang kwamen nergens anders in Europa voor. Al begon na de Duitse inval van de Sovjet-Unie de realiteit van de oorlog in Noord- en West-Europa steeds meer op die van de Balkan en Oost-Europa te lijken: Het klimaat verhardde. De wil tot het plegen van (gewapend)verzet nam toe naarmate de As-mogendheden meer terrein verloren. Wat dan weer tot een toename van represailles door de bezettende macht leidde. Vanaf de lente van 1943 was te zien dat in Noord- en West-Europa de relatie tussen de bezetter en de lokale bevolking verhardde. Het

---

³⁴ Nanno in 't Veld, *Die Wehrmacht und die Widerstandsbekämpfung in Westeuropa*, in Johannes Houwink ten Cate and Gerhard Otto, (eds.), *Das organisierte Chaos: 'Amsterdarwinismus' und 'Gesinnungsethik'. Determinanten nationalsozialistischer Besatzungsherrschaft* (Berlin, 1999), blz. 279-301.

³⁵ Van Galen Last, *The Netherlands*, blz. 198.

³⁶ Madelon de Keizer, Putten. De razzia en de herinnering (Amsterdam, 1998) blz. 231.

³⁷ Van Galen Last, *The Netherlands*, blz. 199+205.

³⁸ K.C. Berkhoff, *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule* (Cambridge, 2004), blz. 65-69.

verzet en de bezetter grepen steeds meer terug op geweld. Toen in Nederland in de herfst van 1943 door de Duitse veiligheids politie besloten werd om over te gaan op de zogenaamde *spruce-action* (het reageren op aanvallen op Nederlandse collaborateurs met *Gegenterror* (conra-terreur)), nam het aantal gewelddadige represailles toe. Sluipschutters doden meer dan vijftig willekeurige burgers. De geallieerde landing in Normandië zorgde, net als de inval van de Duitsers in de Sovjet-Unie, voor een toename van geweld. Er kwamen nu ook massamoorden in andere delen van Europa buiten de Balkan en Oost-Europa voor.³⁹ In de laatste maanden van 1944 en de eerste maanden van 1945 was een groot deel van Europa bevrijd. In Nederland was het zuiden wel bevrijd maar na het mislukken van operatie *Market Garden* bleef het noorden van Nederland bezet en nog enkele maanden geconfronteerd met nazi terreur. De Duitse autoriteiten deden geen moeite meer tot het vaststellen van schuld en verdachte personen werden vaak ter plekke doodgeschoten of opgesloten als *Todeskandidat*. Er werden in de laatste maanden van de oorlog enkele honderden verzetsleden gearresteerd en geëxecuteerd.⁴⁰

Als argument van de Duitsers voor represailles werd ook wel zelfbescherming genoemd. Na een treinaanslag in Lille 1 april 1944, werd door de *Oberfeldkommandant* van Lille een communiqué uitgevaardigd dat zijn troepen handelden uit zelfbescherming: 'De bevolking moet weten dat erop elke aanval op Duitse eenheden of individuen gereageerd wordt, noodzakelijk naar de situatie. Het voorbeeld van Ascq moet een les zijn. In de aard van de situatie is het onvermijdelijk dat onschuldige mensen zullen lijden wanneer zulke zaken gebeuren. Verantwoordelijkheid ligt bij de criminelen die zulke aanvallen plegen'.⁴¹

1.5 Invloed op de Nederlandse bevolking:

In heel Europa werd de bevolking zich bewust van het gevaar van represailles. Zijzelf, vrienden of familie konden doelwit worden van de gijzelaars politiek van de bezetter, en voor daden van anderen worden geëxecuteerd.⁴² Welke invloed hadden de represailles op de Nederlandse

---

³⁹ Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 184-185.

⁴⁰ G. von Frijtag Drabbe Künzel, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtpleging in bezet Nederland* (Amsterdam, 1999), blz. 213.

⁴¹ R. Gildea, *Resistance, Reprisals and Community in occupied France*, Royal Historical Society 13 (2003), blz. 169. Orininele quote: 'The population must know that any attack on German units or individual soldiers will be responded to by all means required by the situation. The example of Ascq must be a lesson. In the nature of things it is inevitable that innocent people will suffer when such things happen. Responsibility lies with the criminals who make such attacks'. (Quote zelf vertaald).

⁴² Von Frijtag Drabbe Kunzel, *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 185.

bevolking? En wie hielden ze verantwoordelijk voor het hun aangedane leed? Naast gewelddadige sancties werd door de Duitsers ook gebruik gemaakt van economische represailles. Economische represailles zijn een onderschatte methode, het bestaat bijvoorbeeld uit het niet meer uitbetalen van salaris of het ontslaan van stakers. Daarnaast kan er ook gedacht worden aan georganiseerd voedseltekort om de verzetsgedachte bij de bevolking te breken. Economische represailles komen dan minder spectaculair over, maar hebben een grote uitwerking op de bevolking. Het idee erachter is een uitputtingslag. Zonder economische mogelijkheden kan er geen langdurig verzet vanuit de bevolking zijn. Voedselschaarste put een bevolking uit en het systeem van schaarste zorgt voor onderlinge competitie. Daarbij moet er ook een groot deel van de tijd geïnvesteerd worden in het voeden van henzelf en hun families.⁴³ Dit ondermijnt het tot stand brengen van langdurig verzet. De bezettingsautoriteiten waren in Nederland na de represailles in Rotterdam tot aan de zomer van 1944 zeer terughoudend met executies. Collaborerende groepen voerden, naast de Duitsers, executies uit. In België en Frankrijk nam dit bijna de vorm van een burgeroorlog aan. De gehate *Milice* pleegde in Frankrijk vele sluipmoorden. In Nederland was dit aantal een stuk lager, al werden er tijdens de zogenaamde *Silbertanne*-acties tussen september 1943 en september 1944 50 a 60 als anti-socialistische bekendstaande Nederlanders door de Nederlandse SS omgebracht.⁴⁴

Na D-Day stortte de civiele samenleving langzaam in. De bevolking van Nederland verwachtte een snelle bevrijding, maar de opmars van de geallieerden werd, na het falen van de luchtlandingsoperatie *Market Garden*, gestuit. De Nederlandse regering in ballingschap had voor het begin van de luchtlandingoperatie het personeel van de Nederlandse spoorwegen de opdracht gegeven om te gaan staken, zodat de Duitsers geen versterkingen konden aanvoeren. Na de geallieerde aanval te hebben afgeslagen reageerden de Duitsers anders dan verwacht op de staking. Ze weigerden een poging te ondernemen om het spoorwegsysteem te herstellen. In plaats daarvan gebruikten ze dit als excuus dat er geen voedsel en brandstof naar het westen verplaats kon worden. Er was genoeg voedsel aanwezig, maar het werd, als represaille voor de staking, alleen niet vervoerd. In de winter van 1944-1945, die nu bekend staat als de Hongerwinter, kwamen ongeveer 15.000 mensen om.⁴⁵ Over het nut van de staking is nooit getwijfeld door de regering in London of door de geallieerden. De Spoorwegstaking was immer een van de trotse momenten van het Nederlandse verzet. De Parlementaire Enquêtecommissie, die na de oorlog een onderzoek deed, verklaarde:

---

⁴³ Semelin, *Unarmed against Hitler*, blz. 123.

⁴⁴ De Graaf, *Collaboratie en verzet*, blz. 99.

⁴⁵ Van Galen Last, *The Netherlands*, blz. 203-204.

‘Indien de staking zou zijn opgeheven dan zou dit een funeste invloed gehad hebben op het moreel van de bevolking’.⁴⁶

In de laatste maanden van de oorlog zijn ongeveer 1000 Nederlandse burgers het slachtoffer geworden van Duitse executies. Dit zal geen geringe invloed hebben gehad op de bevolking aangezien het ook steeds vaker een gewoonte van de Duitse autoriteiten werd om de lichamen op straat achter te laten. Deze intimidatie-tactiek zal bij de bevolking ongekende spanning hebben opgeleverd, maar had verder geen effect op de afloop van de oorlog.⁴⁷ Maar voor het toekennen van de verantwoordelijkheid van de represailles door de Nederlandse bevolking speelt de bruutheid van de uitvoering wel een rol.

Casus Putten:

Inleiding:

Represailles werden in heel bezet Europa door de Duitsers gehanteerd. In hoofdstuk één was te zien dat verschillende factoren de frequentie en de heftigheid van represailles beïnvloeden. Voor de represailles na de aanslag in Putten is met name van invloed dat de Duitsers op de verliezende hand zijn en daarom harder reageerden dan zij wellicht in het begin van de oorlog in Nederland zouden hebben gedaan. Ook de verschillende reacties van de betrokkenen is in het voorgaande hoofdstuk behandeld. De reactie van de bevolking hing af van: het aantal slachtoffers, de materiële schade, of de slachtoffers wel of niet uit de buurt kwamen, wel of niet lukraak gekozen waren en was de aanslag wel of niet gepleegd door leden van het plaatselijke verzet. Zijn deze factoren ook van invloed bij de casus van Putten? Om hierachter te komen zullen de verschillende betrokken partijen worden behandeld die te maken hadden met de aanslag en de hieruit volgende represailles. Waar werd de verantwoording gelegd voor de slachtoffers? En is er een verschil tussen de opinies van de verschillende groepen? Om te beginnen zal de aanslag even kort behandeld worden om te weten wat er is voorgevallen in Putten, daarna worden de verschillende betrokkenen behandeld om een bredere kijk te krijgen op de gebeurtenissen.

---

⁴⁶ Van der Heijden, Grijs verleden, blz. 293.

⁴⁷ Van Galen Last, *The Netherlands*, 206.

2.1. 'De feiten':

In september 1944 werd de druk op de Duitse bezetter opgevoerd. Brussel en Antwerpen waren bevrijd. Er werd in het hele land gerekend op een snelle bevrijding van Nederland. Op 5 september, Dolle Dinsdag, brak er onder de Duitsers en de NSB-ers paniek uit en velen vluchten richting Duitsland. De geallieerden trokken Nederland binnen op 11 september en vier dagen later was Maastricht bevrijd. Na de mislukte luchtlandingsoperatie stopte de geallieerde opmars. De spanning was toegenomen bij de bezetter.⁴⁸ Dolle Dinsdag was in Putten ook niet ongemerkt voorbijgegaan, verzetsmensen vervoerden gedropte wapens en munitie per vrachtwagen. Ze stuitten toevallig op een controle post en er volgde een schietpartij waarbij het verzet weet te ontkomen. Tien Duitse soldaten van de Herman Goering-divisie werden gewond achterlaten. Hierop volgde geen represaille.⁴⁹

In Putten, een dorp in de Veluwe in de provincie Gelderland, heeft één van de bekendste represailles plaatsgevonden die de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog in Nederland hebben gehouden. Nadat een verzetsgroep in de nacht van 30 september en 1 oktober 1944 tussen Nijkerk en Putten een overval hadden gepleegd op een auto van de Wehrmacht werd als represaille het hele dorp ontruimd, het centrum in brand gestoken en de mannelijke bevolking tussen de achttien en vijftig jaar gedeporteerd naar het concentratiekamp *Neuengamme*, in de buurt van Hamburg.⁵⁰ Dat de aanval bij de Oldenallerbrug tot de deportatie van meer dan 600 Puttense mannen zou leiden, waarvan er 540 in Duitse concentratiekampen zijn omgekomen⁵¹, had misschien niemand kunnen vermoeden. Dat de Duitse autoriteiten een represaille zouden uitvoeren voor de dood van een Duitse officier is minder verwonderlijk. Aan de overval deden negen mensen mee: Piet Oosterbroek (44 jaar), student Eduard Hora Siccema, Jhr. Van Geen, Frans Slotboom (student), Willem van Heessen (student), Chris Elsdinger, Piet Dankkaart (dikke Ben, 40 jaar), Witvoet (Ronald) en Tex Banwell (Engelse parachutist die was blijven hangen).⁵² De groep was van bovenaf samengesteld en

---

⁴⁸ Lou de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 10b (s' Gravenhagen, 1981), blz. 1-4.

⁴⁹ Koos Groen en Willem G. van Maanen, *Putten op de Veluwe. Het spoor terug naar de tragedie van 1944*, (Zutphen, 1977), blz. 20-21.

⁵⁰ Koos Groen, *Putten op de Veluwe*, Inleiding.

⁵¹ Cijfers: Stichting Oktober 44, Midden Engweg 1, 3882 TS Putten.

⁵² Koos Groen, *Putten op de Veluwe*, blz. 23.

kende elkaar niet. De leider van de groep, Witvoet, een ondergedoken politieagent had nauwelijks verzetservaring.⁵³

2.2. Reactie van plaatselijke bevolking:

Hoe de bevolking van Putten dacht over de represailles is niet makkelijk samen te vatten. Er waren natuurlijk vele verschillende meningen over de schuld en/of verantwoordelijkheid voor de represailles die het dorp troffen. Er waren verschillende factoren die de mening van de bewoners konden beïnvloeden. Mensen hebben verschillende karakters en verschillende achtergronden. Het verschil of ze aanwezig waren in de kerk of dat ze zich verscholen hadden voor de razzia was van invloed. Daarnaast kan meespelen of ze naasten hadden verloren en op welke wijze dat was gebeurd. Waren ze opgepakt door de Duitsers of door de politie, of hadden ze zich zelf gemeld? Het geloof dat werd aangehangen en de beleving daarvan kon ook een rol spelen, ook of ze NSB aanhangers waren of niet.

In het destijds Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) zijn er na de oorlog interviews gehouden met betrokken personen. Deze interviews zijn afgenomen in het najaar van 1946 en in het jaar 1947. In deze interviews wordt met name geïnformeerd naar de gebeurtenissen tijdens de represailles en, indien van toepassing, naar hun tijd in gevangenschap in Duitsland. De vraag wie zij verantwoordelijk hielden voor het leed dat het dorp overkomen was, werd niet gesteld. Wel is uit de verhalen op te maken hoe de bevolking over de represaille zelf dachten.⁵⁴ Voor veel inwoners kwam de razzia van 1 en 2 oktober als een verassing. Voor de meeste inwoners was het in het begin niet duidelijk wat er gebeurd was. Zij moesten hiervan op de hoogte worden gesteld door de Duitsers en de politie. Een enkeling die in de buurt van de overval woonde had mogelijk wel schoten gehoord, maar tastte toch voor een groot gedeelte in het duister. De mening over het optreden van de Duitsers tijdens de represaille was ook wisselend, sommige inwoners hadden het over de rustige beleefde houding van de Duitsers en anderen over de harde hand waarmee de Duitse soldaten optraden. De inwoners hadden voornamelijk een afwachtende houding, ze vertrouwden de Duitsers niet, maar redeneerden ook dat zij niks fout hadden gedaan en dat het daarom wel zou loslopen.⁵⁵ Bij de razzia zelf werd er voornamelijk gewezen op de houding van de

---

⁵³ Ibidem, blz. 22.

⁵⁴ NIOD, 257, Putten, 12 - 16, Verslagen van ooggetuigen bij de razzia te Putten over de oorzaak.

⁵⁵ Ibidem, 12 - 16.

Nederlandse politie die te fanatiek of te plichtsgetrouw hun werk uitvoerden. De aanklacht op de houding van de Nederlandse politie werd door de heer O. Elbertsent als volgt tijdens zijn interview verwoord: 'Er zouden in ieder geval heel wat levens gespaard zijn gebleven als de politie niet zo actief was geweest. (...) Er waren anders misschien wel meer doden gevallen, maar ze hadden zeker niet zoveel mensen gevangen genomen. Ik wil u wel zeggen: als de politie er niet geweest was, dan was ik nooit gegaan. (...) Ze hebben hun leven en hun huis gered ten koste van een ander, (...). Geen enkele politie agent heeft moeite gedaan om iemand vrij te krijgen'.⁵⁶ De politie komt in meer interview minder positief in beeld. In een samenvattend verslag van de afgenomen interviews schrijft interviewer van het RIOD de heer Wildschut: 'De rol van de plaatselijke politie heeft veel kritiek opgeleverd bij Puttenaren. (...) de houding van de politie heeft veel kritiek uitgelokt. Zij heeft de mensen aangespoord gehoor te geven aan de oproep van de Duitsers'.⁵⁷

De meeste mensen wilden niets met de Duitsers te maken hebben, maar het doden van mensen werd door hen afgekeurd, dus ook het doden van Duitse soldaten. Dit is te merken aan het taalgebruik van de geïnterviewden. Als mensen onderling gingen informeren wat er precies gebeurd was, spraken de meesten over een moord op een Duitse officier en niet van een afrekening of gerechtigheid voor het doden van de vijand. De meeste mensen in Putten waren meer geïnteresseerd in de dagelijkse dingen, dan in de strijd tegen de Duitsers. De bezetting werd niet goedgekeurd, maar voor de meeste gelovige inwoners was het een zaak die buiten hun macht lag en blijkbaar zo moest zijn.⁵⁸ Een inwoner van Putten, de heer Marinus Bunt, die destijds een gewonde Duitse officier van de overval vond, gaf in zijn interview aan dat hij: 'Altijd een gruwelijke haat gehad had tegen de moffen'⁵⁹, maar de officier wel hielp. Misschien deels uit angst voor de gevolgen; maar hij had de man ook dood kunnen laten bloeden en op een anders plaats proberen achter te laten. De meeste Puttenaren voelden zich buiten de oorlog staan en handelden naar hun morele kompas. Later in de kerk waar de bevolking samengedreven was, werd er gevraagd wie er wat van de overval wist en erbij werd gezegd dat: 'Als dit niet gebeurd was met die overval, dan was er daar in Putten ook niets gebeurd'.⁶⁰ De bevolking had dan ook naast het twijfelachtige optreden van de politie en de Duitse bezetter, die besloot tot de represaille, ook het gevoel dat het verzet

---

⁵⁶ NIOD, 257, Putten, 12, *Verslag van het onderhoud met de heer O Elbertsent, afgenomen door mr. JP Wildschut, 27 februari 1947.*

⁵⁷ NIOD, 257, Putten, 3, *Verslag van de bevindingen van mr. JP Wildschut over Putten en een verslag met de geïnterviewden personen, 1946, blz. 1 en 2.*

⁵⁸ NIOD, 257, Putten, 12 - 16.

⁵⁹ NIOD, 257, Putten, 12, *Verslag van het onderhoud met de heer Marinus Bunt, afgenomen door o.a. mr. JP Wildschut, 16 april 1947, blz. 3.*

⁶⁰ *Ibidem*, blz. 2.

onheil over hen had afgeroepen. De heer J.P. Wildschut schreef in zijn verslag van geïnterviewde personen over de overval bij Putten dat: 'Daar grote groepen Puttenaren tegen de illegaliteit fulmineren omdat de daders zich niet melden⁶¹ (...) 'Nu de daders van de overval in de nacht van 30 september op 1 okt. 1944 zich niet gemeld hebben en de gevolgen zo rampzalig zijn (667 afgevoerden, 42 teruggekeerd waarvan inmiddels 3 gestorven) is de stemming vaak niet welgezind tegenover de illegaliteit'.⁶²

De represaille lijkt voor het grootste deel van de Putterse bevolking als 'iets wat hen overkomen was' te worden opgevat. Het verzet lokte de represaille uit, de Duitsers legden de represaille op, en de politie zorgde voor het 'succes' van de represaille. De verantwoordelijkheid voor represaille werd dus bij verschillende partijen gelegd. Niet alleen de Duitsers werden als schuldigen gezien.

2.3. Visie van de deelnemers aan de aanslag:

De overval bij Putten op een auto van de Wehrmacht in de nacht van 30 september en 1 oktober zorgde voor zowel voor als na de aanslag voor onderlinge discussies binnen het verzet. De toen nog levende deelnemers van de aanslag waren na de oorlog geïnterviewd door het RIOD om hun verhaal over de gebeurtenis te vertellen. De heer P.E. Dankaart, ook wel dikke Ben genoemd in de verzetsgroep, vertelde dat de eerste poging tot een overval afgeblazen werd. De leider van de groep de heer A. Witvoet, schuilnaam Ronald, nam geen deel aan de eerste poging en zat vijfhonderd meter verder in de boerderij van de heer W. Mulder.⁶³ Uit het verhaal van Dankaart kwam naar voren dat de overval niet goed was voorbereid; de plaats van de opgestelde stengun zorgde ervoor dat er een boerderij in vuurlinie lag. Tevens had hij het over de niet aanwezige leider 'Ronald', die 'lijkbleek' in een nabijgelegen boerderij zat en zeer angstig overkwam. De groep eiste dat hij de volgende keer wel mee zou gaan.⁶⁴ Na een tweede uitstel vond de overval op dertig september plaats. Tijdens de overval vluchtte Witvoet en kwam ook niet meer naar de afgesproken plek. De heer F. Slotboom was gewond geraakt tijdens de overval en Dankaart zei daarover: 'Slotboom was

---

⁶¹ NIOD, 257, Putten, 3, *Verslag Wildschut over Putten*, blz. 1.

⁶² Ibidem, blz. 1.

⁶³ NIOD, 257, Putten, 12 - 14.

⁶⁴ NIOD, 257, Putten, 12, *Verslag van het onderhoud met de heer PE Dankaart (Dikke Ben) afgenomen door mr. JP Wildschut*, 24 februari 1947, blz. 20.

gewond. Hij was op de auto afgekomen toen die aangeschoten was, terwijl hij instructies had om te blijven waar hij was' en verder: 'Het is niet uitgesloten dat Ronald, die tweemaal geschoten heeft, hem geraakt heeft'.⁶⁵ Dit alles geeft de slechte voorbereiding en onge oefendheid van de groep weer. De schuld werd door Dankkaart en de groep bij Witvoet gelegd die de leider van de groep was en de verantwoordelijke. Toen de vraag werd gesteld wat er nog over Ronald (Witvoet) werd gezegd nadat ze op hun schuilplaats waren aangekomen, zei Dankkaart: '(...) Wij hebben daar afgesproken, dat wij Ronald neer zouden knallen, zodra wij hem zouden ontmoeten. Ze schijnen hem nog eenmaal gezien te hebben, maar daarna nooit meer'.⁶⁶

Het verhaal van de heer K.D. Banwell, de Engelsman die deelnam aan de overval, bevestigde het amateurisme van de groep. Hij zou de training moeten verzorgen, maar dat was niet gebeurd door de haastige planning van de overval. Als aanmerkingen op de overval had hij dat hij de gewonde officier niet mocht doden, en die kon hen dientengevolge later identificeren. Daarnaast was hij van mening dat de auto weggesleept moeten worden. Omdat dit niet gebeurd was, was de plaats van de overval duidelijk en werden daarmee de inwoners van het dorp Putten in gevaar gebracht. Van de vier Duitse inzittenden van de auto is er uiteindelijk één gewonde officier gevangen genomen en de overige drie zijn ontsnapt. Een van hen was zwaargewond en wist een nabijgelegen boerderij te bereiken waar hij door een langskomende Duitse vrachtauto werd meegenomen. Hij overleed nog diezelfde avond. Banwell vond dan ook dat het een nutteloze overval was geweest waar niks goeds uit was voortgekomen, maar hij was militair en voerde zijn opdracht uit.⁶⁷

De duidelijkste aanklacht tegen Witvoet kwam van de heer W. Mulder, een verzetsman die niet meedeed aan de overval, maar meer in het geweldloze verzet zat. Hij gaf meerdere keren aan in zijn afgenomen interview dat hij geen vertrouwen had in Ronald (Witvoet). Ronald zat in zijn boerderij te wachten bij de eerste poging tot een overval. Mulder vroeg of Ronald opdracht had gekregen voor de overval en kreeg dan twee folio vellen te zien. Mulder: 'Dit was echter geen opdracht, geen speciaal bevel om koeriers te overvallen, want er stond niet in, dat er koeriers zouden komen. Het waren algemene richtlijnen voor de verzetsbeweging: opblazen van spoorlijnen, sabotage, enz.. (...) Toen ik het gelezen had wees ik op de eventuele gevolgen voor de burgerbevolking niet wetende dat er zo'n ontzettende ramp uit zou voortvloeien. (...) Ik heb toen uitdrukkelijk geprotesteerd tegen het aanvallen van deze koeriers en het riskeren van mensenlevens,

---

⁶⁵ NIOD, 257, Putten, 12, *Verslag Dankkaart*, blz. 23.

⁶⁶ *Ibidem*, blz. 23.

⁶⁷ NIOD, 257, Putten, 2, *Brieven naar verschillende ministeries en andere personen of instanties met het verzoek om informatie met betrekking tot de razzia in Putten*.

als er niet een uitdrukkelijke opdracht hiertoe bestond'.⁶⁸ Verder was Mulder van mening dat de hele illegaliteit zich onvoorzichtig gedroeg, ze liepen onder andere met geweren openlijk over straat en hun schuiladres Enny's Hoeve liepen ze te pas en onpas binnen.⁶⁹ Na de aanslag kwam Witvoet nog bij Mulder langs, maar die heeft hem naar eigenzegge weggejaagd en gewaarschuwd dat de overige leden hem wilden omleggen. Daar zag hij zelf minder het nut van in aangezien de vrouw van Witvoet ook de namen wist van de leden van het verzet en dan weleens zou kunnen gaan praten. Hij merkte verder op dat Witvoet veel te nonchalant omging met informatie, waardoor de burens ook op de hoogte waren van zijn verzetsgroep; een teken van weinig competentie.⁷⁰

A. Witvoet reageerde na de oorlog op de overval. De schuld voor de represailles was door politiecommandant Overdijk en vele anderen in Putten bij hem gelegd. Hij zei: 'Het is natuurlijk ellendig dat de actie zo is mislukt. Maar persoonlijk kan ik mij dat moeilijk aanrekenen. Het is toch onvoorstelbaar dat het verzet zich verantwoordelijk zou moeten stellen voor terreuracties door de nazis begaan. Er moest verzet worden gepleegd. Wie zou anders de onderduikers hebben moeten verzorgen, wie piloten helpen, wie de Duitsers duidelijk maken dat niet alles door ons werd geslikt. Het was oorlog!'⁷¹

2.4. Beeld illegale bladen:

Wat was het beeld in de illegale bladen over de represailles in Putten? Hoe werd de gebeurtenis weergegeven? Stelden de kranten kritische vragen of waren ze zelf een te groot onderdeel van het verzet om de overval niet bij hun verslag van de represailles te betrekken? *Het Parool*, een sociaaldemocratische verzetskrant, kwam al op 2 oktober 1944 met een uitgebreid *Speciaal Bulletin*. De overval werd in het begin even kort medegedeeld, daarna werd er vooral op gewezen dat de inwoners onschuldig waren en dat de Duitsers 'hun ware gedaante' hadden laten zien door de mannen te deporteren en het dorp in brand te steken. *Het Parool* ging verder: 'De Duitsers hebben de roos weer gemist. In meer dan vier jaren hebben zij met steeds scherpere maatregelen den geest van het verzet niet kunnen breken. Integendeel, lauwheid groeide tot haat, haat tot

---

⁶⁸ NIOD, 257, Putten, 14, *Verslag van het onderhoud met de heer Willem Mulder, afgenomen door mr. JP Wildschut*, 2 okt.1947, blz. 2.

⁶⁹ Ibidem, blz. 3.

⁷⁰ Ibidem, blz. 4.

⁷¹ Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 47.

opstandigheid'.⁷² De verantwoordelijkheid werd dus volledig bij de Duitsers gelegd en de represailles werden gebruikt om de heldhaftigheid van het verzet weer te geven.⁷³ De kranten *Nieuws van dezen dag* van 3 oktober 1944 en de *Vrij Nederland* van 4 oktober geven alleen kort de overval weer en de Duitse represailles die daarop volgden. Er werden geen vragen gesteld, alleen de voor hun bekende feiten medegedeeld.⁷⁴ *Het Parool* en *Voor God en den Koning* van 5 oktober 1944 had precies dezelfde tekst die de misdaden van de Duitse militairen benoemde en de represailles van het dorp weergaf met de nadruk op de onschuld van de bevolking.⁷⁵

De Schildwacht en *De baanbreker: Sociaal-democratisch orgaan* van 10 oktober 1944 beschreven de ellende die de weggedreven vrouwen en kinderen hadden moeten doorstaan. Aangezien de overval tussen Nijkerk en Putten was gepleegd werd volgens *De schildwacht* nu ook Nijkerk met represailles bedreigd. *De Baanbreker* meldde dat: 'Wanneer de schuldigen niet te vinden zijn, de wraak wordt afgewenteld op 'onschuldigen'. Waar de eerste klank van (mede)verantwoordelijk voor de overvaller klonk.⁷⁶ De barbaarsheid van de Duitsers en het tragische lot van de bevolking kwam in *Het dagelijks nieuws* van 13 oktober 1944 te Leiden weer naar voren.⁷⁷ In *De vrije wereld* een wekelijkse uitgave van *De patriot* van 15 oktober 1944 werd geschreven: 'In de eerste plaats blijkt hieruit dat plaatselijke acties (...) thans voor de burgerbevolking onnoemelijk leed met zich meebrengen'.⁷⁸ Er heerste dus ook twijfel over het nut van een gewelddadige verzetsactie bij sommige illegale bladen. De titel van het stukje is dan ook: 'De Les van Putten'. Naast deze twijfel werden de represailles van de Duitsers 'middeleeuws' genoemd.⁷⁹

---

⁷² Anoniem, *Putten 1944*, Het Parool, Speciaal Bulletin, 2 Oktober 1944.

⁷³ Idem.

⁷⁴ Anoniem, *3 Oktober 1944*, Nieuws van dezen dag, 03-10-1944 en Anoniem, *Putten*, Vrij Nederland: nieuwsbulletin voor Midden Noord-Holland, 04-10-1944.

⁷⁵ Anoniem, *De Duitse furie over Putten*, Het parool, 05-10-1944 en Anoniem, *Duitse furie over Putten*, Voor God en den koning, 05-10-1944.

⁷⁶ Anoniem, *Putten*, De schildwacht: onafhankelijk Nederlandsch weekblad, 10-10-1944 en Anoniem, *De straf van Putten*, De baanbreker: sociaal-democratisch orgaan, 10-10-1944.

⁷⁷ Anoniem, *Wat gebeurde er te Putten?*, *Het dagelijks nieuws*, 13-10-1944 Leiden.

⁷⁸ Anoniem, *De les van Putten*, *De vrije wereld* : wekelijksche uitgave van *De patriot*, 15-10-1944.

⁷⁹ Idem.

2.5. De Duitse reacties:

Toen het nieuws van de overval de generaal Christiansen, de *Befehlshaber der Wehrmacht Niederlande*, ter oren kwam was die woedend en riep: 'Het hele nest moet ontsmet worden en de hele bende tegen de muur worden gezet'.⁸⁰ De Duitsers waren het onderling niet eens hoe de overval bestraft moest worden. Er was een discussie over het doodschieten van *Todeskandidaten* afkomstig uit de omgeving van Putten, maar daar voelde de generaal H.H. Von Wülisch van de *Wehrmacht* niet veel voor. Met name omdat SD'er Schögarth uit ervaring meldde dat de daders niet uit Putten afkomstig konden zijn. Er werd besloten tot het voorstel van de *Wehrmacht* om het dorp plat te branden en alle weerbare mannen weg te voeren.⁸¹ De Duitsers deden grootscheepse huiszoekingen om de bij de overval gewonde officier te vinden, maar leken minder fanatiek in alle weerbare mannen van het dorp te vinden. Als een enkele probeerde te vluchten schoten ze wel, maar de Nederlandse politie was fanatieker in het bijeendrijven. Een ooggetuige vertelde dat een Duitser hem vertelde naar de kerk te komen. Zijn broer zat boven, maar de Duitser zocht tot zijn verwondering niet verder. Toen riep een marechaussée vanaf de straat of hij niet boven moest zoeken. 'Een van die Duitsers wendt zich om, kalm-langzaam, en zegt: 'Ach, ja' en gaat de trap op naar boven en vindt daar zijn broer. (...) en toen knikt die agent heel triomfantelijk (...)'.⁸² Uit verschillende verhalen van ooggetuigen kwam naar voren dat de Duitse soldaten die aanwezig waren zich niet prettig voelden met de bevelen die ze hadden gekregen. Witvoet vertelde dat toen hij merkte dat iedereen samen werd gedreven, hij zijn politie uniform aantrok en op een Duitse officier afstapte. '(...) begreep de officier dat ik het een schandaal vond. Hij verontschuldigde zich min of meer. Hij kwam uit Frankrijk en wist eigenlijk van niets'.⁸³ In het interview met de bewoner van het kasteel van Putten de heer V.E.A. Boreel en zijn vrouw: 'In Putten was na maandag eigenlijk alles afgelopen, maar hier bij ons niet. Wij hadden als wacht een *Oberfeldwebel* met 12 man, jonge Duitse soldaten, keurige mensen. Zij zeiden zelf altijd: 'Het is vreselijk, dat wij dit moeten doen. Het zijn onschuldige mensen, die wij moeten straffen'.⁸⁴

---

⁸⁰ Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 28. Originele quote: 'Das ganze Nest muss angesteckt werden und die ganze Bande an die Wand gestellt'. (Quote zelf vertaald).

⁸¹ Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 28-29.

⁸² Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 32-33.

⁸³ Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 34.

⁸⁴ NIOD, 257, Putten, 12. *Verslag van het onderhoud met de heer VEA Boreel en zijn vrouw, afgenomen door mr. JP Wildschut*, 23 mei 1947, blz. 9.

Oberst F.W. Fullriede, commandant van de divisie waarvan de overvallen soldaten deel uitmaakten, vroeg nog om een schriftelijke bevestiging van de order van de sanctie tegen Putten. Hij leek de order ook niet prettig te vinden. Later in zijn proces verklaarde mevrouw Maas, een vrouw die hem vroeg haar huis te sparen omdat ook haar oude moeder daar woonde, dat: '(...) schreef een vrijstelling voor het huis. Hij stond op en ging ineens Engels spreken. 'Mevrouw', zei hij, 'zoudt u zo spoedig mogelijk nadat de geallieerden uw land bevrijd hebben, mijn vrouw, wier adres in Zuid-Afrika (...) en haar zeggen, dat onze zoon nooit naar Duitsland terug mag keren? Duitsland is geen land, waar een man van eer leven kan'. Hij vertelde verder dat hij de opdracht onmenselijk vond. (...)'.⁸⁵ Fullriede schreef ook in een brief aan prins Bernhard, waarin hij verzocht terug te mogen keren naar Zuid-Afrika aangezien hij het vonnis van Putten zou hebben verzacht, In het verslag over Putten van J.P. Wildschut beaamde dat hij, dat Fullriede een goede kans had om vrijuit te gaan.⁸⁶ De verzetsman de heer Mulder: 'De Duitsers hebben over het hele drama te Putten erg ingezeten (...)'.⁸⁷ De Duitsers die met de uitvoering belast waren leken zich verantwoordelijk te voelen voor het aangedane leed aan de inwoners van Putten. Deze waren er nauw bij betrokken en het leek erop dat de afstand tot een represaille zowel voor de slachtoffers als de uitvoerders van belang was. Hoe verder mensen er van afstonden hoe onpersoonlijker het werd en hoe makkelijker de schuld elders te leggen was. Tevens leek mee te spelen voor de uitvoerende Duitsers dat de inwoners van Putten onschuldig waren en dat de bestraffing die zij uitvoerden niet tegen criminelen gericht was.

2.6. Reactie Nederlandse bevolking:

Het beeld van de Nederlandse bevolking werd in de oorlog bepaald door de verzetskranten, die zoals hier boven te zien is, vooral spreken van de monsterlijke daad van de Duitse autoriteiten. In de nationale herinnering was Putten dan ook een hele tijd een symbool van Duitse terreur. De inwoners van Putten lieten jaren niks van zich horen en ook het NIOD stopte in 1947 met het verzamelen van gegevens en vergrendelden die voor vijftig jaar.⁸⁸ Lou de Jong, schrijver van de

---

⁸⁵ Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 42.

⁸⁶ NIOD, 257, Putten, 3, *Verslag van de bevindingen van mr. JP Wildschut over Putten en een verslag met de geïnterviewden personen 1946*, blz 1.

⁸⁷ NIOD, 257, Putten, 14, *Verslag van het onderhoud met de heer Willem Mulder, afgenomen door mr. JP Wildschut*, 2 okt.1947.

⁸⁸ Geraldien von Frijtag Drabbe Kunzel: *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 196-197.

bekende Tweede Wereldoorlog serie: *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, gaf ook in zijn stuk over 'Putten' aan dat hij voor de beschrijving afhankelijk was van twee eerder verschenen boeken en niet van eigen onderzoek.⁸⁹ De nationale herinnering van de Nederlandse bevolking werd dus niet aangevallen. Pas in de jaren zestig ging men in Nederland met een meer kritische blik naar de Tweede Wereldoorlog kijken. Vooral de gezagsgetrouwe houding van de Nederlandse bevolking en de amateuristische kant van het verzet waren onderwerp van discussie. Dit leidde ertoe dat in de vroege jaren zeventig verschillende kranten vragen begonnen te stellen over de organisatie, het doel en het succes van de overval bij Putten. Waar zowel de onprofessionele houding van het verzet duidelijk naar voren kwam, als ook de gezagsgetrouwheid van de bevolking die massaal aan de order gehoorgaven om zich in de plaatselijke gereformeerde kerk te verzamelen. Toen verschillende kranten in het begin van de jaren zeventig vragen gingen stellen over het verzet, kwamen al snel de amateuristische planning, de verdeeldheid in de verzetsgroep en het 'laffe' leiderschap naar voren. Het doel en het potentiële succes werden ook in twijfel getrokken. De kranten wilden niet de schuld van de Duitsers naar het verzet verschuiven, maar gaven wel aan dat er meer verantwoordelijken waren voor de represailles die het dorp onderging. Deze discussie ging aan de bevolking van Putten voor het grootste gedeelte voorbij.⁹⁰

3. Conclusie:

Het antwoord op de vraag waar de verantwoording werd gelegd voor de represailles van het Duitse leger in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog staat in verband met hoe verzetsacties die de represailles uitlokten werden beoordeeld. Als door de bevolking het nut van een actie werd onderkend, de deelnemers van de verzetsactie uit de buurt kwamen en de slachtoffers onbekenden waren werd met name de schuld bij de Duitse bezetter gelegd. Ook speelde mee of de materiële schade en het aantal slachtoffers mee vielen. Maar naar mate het aantal slachtoffers en de schade toenam, werd er ook kritischer gekeken naar de actie die de represaille had uitgelokt. Hierbij is ook de afstand tot de slachtoffers van belang: Werden ze persoonlijk gekend? Of was het gebeurd aan de andere kant van het land? Vaak werd afgevraagd waarom de betrekkelijke rust verstoord moest worden.⁹¹ De meeste mensen waren toch bezig met overleven. Dit is onder andere te zien aan het

---

⁸⁹ Lou de Jong: *Het koninkrijk der Nederlanden*, deel 10b, blz. 43.

⁹⁰ Von Frijtag Drabbe Kunzel: *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 196.

⁹¹ Von Frijtag Drabbe Kunzel: *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 185.

totale aantal deelnemers in het verzet en de toename ervan naarmate de overwinning zekerder werd.⁹² In de loop van de bezetting was de invloed van de *Wehrmacht* in Nederland ook toegenomen en na 1943 begon deze op eigen initiatief acties tegen het verzet uit te voeren die qua wreedheid niet onder deden voor de Sipo (*Sicherheitspolizei*).

Een bekend voorbeeld daarvan zijn de represailles in Putten.⁹³ Het aantal slachtoffers was erg hoog aangezien er maar weinigen terugkeerden uit Duitsland. Bovendien was het dorp in brand gestoken waardoor ook de materiële schade aanzienlijk was. Deze factoren die in het theoretische kader een rol speelden, zijn dus ook van toepassing bij de represailles in Putten. Het aantal slachtoffers en de grote schade had duidelijk invloed op de publieke opinie en de illegale bladen die hierover schreven. De verantwoordelijkheid werd dan ook bij de Duitse bezetter gelegd. De betrokkenheid van het verzet bij dit grote verlies werd niet of nauwelijks genoemd. Dit kan zijn omdat het anders het imago zou schade en de verbondenheid met het verzet zou kunnen verkleinen. Maar ook het feit dat de slachtoffers niet persoonlijk gekend werden maakte het makkelijker te accepteren dat de Duitsers volledig verantwoordelijk waren voor de wandaad. De plaatselijke bevolking die wel persoonlijk de slachtoffers kende keek verder dan alleen naar het 'uitvoerende' orgaan.

De beelden die represailles oproepen zijn verbonden met de beoordeling van het verzet. In de eerste jaren na de oorlog was het beeld van het verzet niet louter positief. Er werd onderscheid gemaakt tussen 'echt' verzet en avonturiers die hun landgenoten nodeloos in gevaar hadden gebracht.⁹⁴ Dit was ook het geval in Putten, de aanslag werd door velen als nutteloos gezien. Daarbij kwamen de plegers van de aanslag niet uit Putten zelf en de slachtoffers wel. Dit zorgde ervoor dat niet alleen de Duitsers verantwoordelijk werden gehouden. De publieke opinie en de nationale herinnering komen sterk overeen omdat het gecreëerd werd door de zelfde berichtgeving. Niet elke Nederlander was in aanraking gekomen met represailles en moesten hun opinie vormen door de berichtgeving die ze tot hun beschikking hadden. In de oorlog waren dat voornamelijk de illegale kranten, die vrijwel uitsluitend positief over het verzet waren en voor de represailles alleen de Duitsers verantwoordelijk hielden.⁹⁵ Na de oorlog werd dit beeld doorgezet onder het

---

⁹² Chris van der Heijden, blz. 280-281.

⁹³ Madelon de Keizer, Putten. De razzia en de herinnering (Amsterdam, 1998) blz. 231.

⁹⁴ Chris van der Heijden: *Grijs verleden*, blz. 292.

⁹⁵ Illegale kranten, zie literatuurlijst.

regeringsbeleid van verbroedering. Er werden geen kritische vragen gesteld aan het verzet of over verzetsacties. Het NIOD stopte ook met onderzoek bij sommige pijnlijke kwesties.⁹⁶

Er was natuurlijk bij elke gemeenschap die werd getroffen door een represaille grote boosheid en verdriet. In de publieke opinie werd bijna altijd de nadruk gelegd op de barbaarse acties van de Duitsers en de onschuld van de slachtoffers. In het beeld van de plaatselijke bevolking werd verder gekeken dan alleen de Duitse verantwoordelijkheid. Zo werden er bij de represailles van Putten door verschillende inwoners op het fanatisme van de plaatselijke politie gewezen tijdens het samendrijven van de bevolking. Daarnaast werden bij het doel en het nut van de verzetsactie vraagtekens geplaatst.⁹⁷ De publieke opinie werd dus gestuurd door de verschillende verzetskranten waar de represailles werden verslagen en de 'barbaarsheid' van de Duitsers naar voren kwam. Als mensen in de illegale kranten lazen dat in Putten een groot deel van de bevolking gedeporteerd was en het dorp in brand was gestoken, dan kon daar geen positief beeld bij ontstaan en was de veroordeling van de Duitse actie begrijpelijk. Zeker wanneer het door de kranten nog uitdrukkelijk benoemd werd als barbarij.⁹⁸ Alleen was dat niet het volledige verhaal voor de inwoners en slachtoffers van Putten. Daar was ook van belang waarom ze doelwit waren geworden van een Duitse represaille. De kritiek van de inwoners zelf richtte zich dus niet alleen op de Duitsers maar ook op het verzet en de politie. Zo als eerder genoemd werkte de politie veel te fanatiek mee in de ogen van verschillende bewoners.⁹⁹ Daarnaast was er ook irritatie op het verzet dat in onderzoeken en interviews naar voren kwam als amateuristisch en de overval als nutteloos. In een verslag van de razzia in Putten werd genoteerd: 'Half september waren er orders verstrekt voor sabotage voor de aanstaande luchtlanding. Maar na het mislukken daarvan: 'Het had niet de minste nut meer daarna daden van sabotage te plegen, het pleit niet voor het inzicht van de lagere leiders, dat zij daarna tot hun eerste aanslag besloten'.¹⁰⁰ De leider van de aanslag de heer Witvoet werd door de meeste deelnemers aan de aanslag met kritiek overladen. Het amateurisme van de overval was voor hen niet te ontkennen, geen oefening en nooit eerder samengewerkt. De vlucht tijdens de overval van Witvoet en de dood van een van de overvallers zorgde voor veel boosheid bij de overige

---

⁹⁶ Von Frijtag Drabbe Kunzel: *Resistance, Reprisals, Reactions*, blz. 196.

⁹⁷ NIOD, 257, Putten:, 12 - 16, *Verslagen van ooggetuigen bij de razzia te Putten over de oorzaak*.

⁹⁸ Illegale kranten, zie literatuurlijst.

⁹⁹ NIOD, 257, Putten, 3, *Verslag van de bevindingen van mr. JP Wildschut over Putten en een verslag met de geïnterviewden personen*, 1946, blz. 2. en NIOD, 257, Putten, 12, *Verslag van het onderhoud met de heer O Elbertsent, afgenomen door mr. JP Wildschut*, 27 februari 1947.

¹⁰⁰ NIOD, 257, Putten, 17, *Drie korte verslagen dan de razzia in Putten en een verslag over de oorzaak*, blz. 2.

verzetsleden. Ze waren niet voor niets van plan Witvoet te doden als ze hem nog een keer zagen.¹⁰¹ De beoordeling in een verslag achteraf was dan ook: 'Inderdaad bleken de mannen niet geschikt voor hun taak. Een Duitse officier werd gedood net als een overvaller. De auto was ter plaatse gebleven, er was niks bereikt. Terwijl men voorbereid met 9 man tegen 4 stond. Een goede ploeg had de 4 Duitsers geliquideerd en de auto weg gereden zodat het niet kon worden vastgesteld waar de overval zou hebben plaatsgevonden'.¹⁰² De deelnemers aan de aanslag zeiden niets over het nut van de aanslag. Ze hadden een bevel van hogerhand gekregen en die gehoorzaamden ze.¹⁰³ Maar een verzetsman die niet mee deed aan de overval vertelde in zijn interview dat hij waarschuwde voor represailles en zijn twijfels had bij de zogenaamde orders. Het was een algemeen pamflet dat niet over een specifieke aanslag in Putten ging.¹⁰⁴ De bekritiseerde leider van de aanslag reageerde na de oorlog op alle kritiek. Hij gaf toe dat de aanslag mislukt was maar dat hij nooit had kunnen weten dat er zulke gruwelijke represailles zouden volgen en dat hij daar niet verantwoordelijk voor gehouden kon worden.¹⁰⁵ Toch kan er geconcludeerd worden dat de deelnemers aan de aanslag mede verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor de represailles die het dorp Putten hadden getroffen. Het argument dat Witvoet gaf dat hij niet had kunnen weten dat de Duitsers zulke gruwelijke represailles zouden opleggen is onwaar. Volgens de verklaring van de heer Mulder had hij de heer Witvoet daarvoor gewaarschuwd en daarnaast was het niet de eerste keer dat de Duitsers represailles uitvoerden in Nederland en kon dit dus niet als een complete verrassing komen. Omdat het nut van de aanslag twijfelachtig was en de uitvoering amateuristisch maakt dat de deelnemers aan de aanslag mede verantwoordelijk aan het drama in Putten.

De Duitsers die de represailles oplegden werden door alle bronnen voor een groot deel verantwoordelijk gehouden. Maar de inwoners zelf waren het aandeel niet vergeten dat het verzet en de politie in de noodlottige situatie hebben gehad. De overheid was zich blijkbaar bewust van die negatieve bijdragen van beiden, omdat ze na de oorlog het NIOD hadden opgedragen het onderzoek te stoppen en de archieven voor vijftig jaar te sluiten. Hierdoor was een lange tijd het beeld blijven bestaan van een tragedie die het dorp overkomen was. Pas eind jaren zestig begin jaren zeventig werden kritischere vragen gesteld bij het nut en de uitvoering van de overval waardoor het

---

¹⁰¹ NIOD, 257, Putten, 12, *Verslag van het onderhoud met de heer PE Dankaart (Dikke Ben), afgenomen door mr. JP Wildschut*, 24 februari 1947, blz 20 + 23.

¹⁰² NIOD, 257, Putten, Archief, 17, *Drie korte verslagen dan de razzia in Putten en een verslag over de oorzaak*, blz. 8.

¹⁰³ NIOD, 257, Putten, 12, *Brief THA Boeree, luitenant kolonel der veld. art. b.d. aan Wildschut*, 21 februari 1947.

¹⁰⁴ NIOD, 257, Putten, 14, *Verslag van het onderhoud met de heer Willem Mulder, afgenomen door mr. JP Wildschut*, 2 okt.1947, blz. 2.

¹⁰⁵ Koos Groen en Willem G. van Maanen: *Putten op de Veluwe*, blz. 47.

beeld wat is bijgesteld. Maar in de nationale herinnering blijft het voorval vooral een voorbeeld van een wandaad van de Duitsers.

4. Literatuurlijst:

- Berkhoff, K.C., *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule* (Cambridge, 2004).
- Cappelletto, Francesca, *Memories of Nazi-Fascist Massacres in two central Italian villages*, *Sociologia Ruralis*, vol. 38. no. 1 (1998).
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het Duitse gijzelingsbeleid*, in: S. Jansens et al (eds): *Een ruwe hand in het water. De gijzelingskampen Sint-Michielsgestel en Haaren* (Amsterdam, 1993).
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtpleging in bezet Nederland* (Amsterdam, 1999).
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Resistance, Reprisals, Reactions*, in: Robert Gildea, Olivier Wieviorka en Anette Warring (eds.), *Surviving Hitler and Mussolini: Daily life in occupied Europe* (Oxford, 2006).
- Galen Last, Dick van, *The Netherlands*, in Bob Moore (eds.), *Resistance in Western Europe* (Oxford, 2000).
- Gildea, R., *Resistance, Reprisals and Community in occupied France* (Royal Historical Society, 13, 2003).
- Graaff, Bob de, *Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief*, in J.P.B. Jonker (eds.), *Vijftig jaar na de inval: Geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 1985).
- Groen, Koos en Willem G. van Maanen, *Putten op de Veluwe. Het spoor terug naar de tragedie van 1944*, (Zutphen, 1977).
- Heijden, Chris van der, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2002).
- Horne, John en Alan Kramer, *German Atrocities 1914: A history of denial* (London, 2001).
- Jong, Lou de, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Volume 6 (Den Haag, 1975).
- Jong, Lou de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (s' Gravenhagen, 1981), deel 10a +b.
- Jong, Louis de, *The Netherlands and Nazi Germany* (Cambridge, 1990).
- Keizer, Madelon de, *Putten. De razzia en de herinnering* (Amsterdam, 1998).
- Kok, Rene en Erik Somers, *Reader's Digest: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 1961).
- Kooistra, Jack, *Represailles in Nederland 1940-1945. Gewapend verzet en bloedige wraak* (Leeuwarden, 2013).
- Messerschmidt, M., *Völkerrecht und 'Kriegsnotwendigkeit' in der Deutschen militärische Tradition*, in, M. Messerschmidt: *Was damals Recht war.... NS-Militäri- und Straffjustiz im Vernichtungskrieg* (Essen, 1996).
- Michel, Henri, *Les mouvements clandestins en Europe* (Paris, 1965).
- Semelin, Jacques, *Unarmed Against Hitler: Civilian Resistance in Europe, 1939-1943*, (Westport, 1993).
- Strachan, Hew, *The First World War* (London, 2006).
- Veld, Nanno in 't, *Die Wehrmacht und die Widerstandsbekämpfung in Westeuropa*, in Johannes Houwink ten Cate and Gerhard Otto, (eds.), *Das organisierte Chaos: 'Amsterdarwinismus' und 'Gesinnungsethik'. Determinanten nationalsozialistischer Besatzungsherrschaft* (Berlin, 1999).
- Walzer, M., *Rechtvaardige en Onrechtvaardige Oorlogen, een Ethische Beschouwing met Historische Illustraties* (Amsterdam, 2006).

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, archiefstukken:

- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Generalkommissariat für das Sicherheitswesen (Höhere SS- und Polizeiführer Nord-West): archief 77-85, dossier 27a.
- NIOD, Protokoll der Besprechungen der Bef. und Kommandeure am 2.10.1942 beim Wehrmachtbefehlshaber: archief 215, dossier 1000810-1000812.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 2. Brieven naar verschillende ministeries en andere personen of instanties met het verzoek om informatie met betrekking tot de razzia in Putten.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 3, Verslag van de bevindingen van mr. JP Wildschut over Putten en een verslag met de geïnterviewden personen 1946.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 12 - 16, Verslagen van ooggetuigen bij de razzia te Putten over de oorzaak.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 12. Verslag van het onderhoud op 24 februari 1947 met de heer PE Dankaart (Dikke Ben) afgenomen door mr. JP Wildschut.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer 12. Verslag van het onderhoud op 27 Februari 1947 met de heer O Elbertsent, afgenomen door mr. JP Wildschut.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 12. Verslag van het onderhoud op 16 april 1947 met de heer Marinus Bunt, afgenomen door o.a. mr. JP Wildschut.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer 12. Verslag van het onderhoud op 23 mei 1947 met de heer VEA Boreel en zijn vrouw, afgenomen door mr. JP Wildschut.
- NIOD, Archief 257, Inventaris nummer 12. Verslag van het onderhoud op 27 mei 1947 met de heer A. van de Beek, afgenomen door mr. JP Wildschut.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 14. Verslag van het onderhoud op 2 okt.1947 met de heer Willem Mulder, afgenomen door mr. JP Wildschut.
- NIOD, Putten: Archief 257, Inventaris nummer: 17. Drie korte verslagen dan de razzia in Putten en een verslag over de oorzaak.

Kranten:

- Anoniem, *De straf van Putten*, De baanbreker: sociaal-democratisch orgaan, 10-10-1944.
- Anoniem, *Wat gebeurde er te Putten?*, *Het dagelijks nieuws*, 13-10-1944 Leiden.
- Nieuwe Rotterdamse Courant 13.08.1942.
- Anoniem, *3 Oktober 1944*, Nieuws van dezen dag, 03-10-1944.
- Anoniem, *Putten 1944*, Het Parool, Speciaal Bulletin, 2 Oktober 1944.
- Anoniem, *De Duitse furie over Putten*, Het parool, 05-10-1944.
- Anoniem, *Putten*, De schildwacht: onafhankelijk Nederlandsch weekblad, 10-10-1944.
- Anoniem, *Duitse furie over Putten*, Voor God en den koning, 05-10-1944.
- Anoniem, *De les van Putten*, De vrije wereld : wekelijksche uitgave van De patriot, 15-10-1944.
- Anoniem, *Putten*, Vrij Nederland: nieuwsbulletin voor Midden Noord-Holland, 04-10-1944.

Cijfers: Stichting Oktober 44, Midden Engweg 1, 3882 TS Putten.

http://www.oktober44.nl/html/de_razzia_van_1-2_oktober_1944.html - 24-5-2014, 14:10.